

Els catalans i Llatinoamèrica (s. XIX i XX)

Viatges, exilis i teories

C. ALBERT, R. FRIEDLEIN
i I. MARTÍ (EDS.)

Publicacions de l'Abadia de Montserrat

la mercè

ÍNDIX GENERAL

Pròleg	5
I. LITERATURA DE VIATGES	21
MARGARIDA CASACUBERTA: <i>Del Born al Plata</i> de Santiago Rusiñol: l'Argentina vista per un «antimodern»	23
PILAR GODAYOL: Viatjar, traduir, (re)escriure: Aurora Bertrana i el tròpic	43
ROGER FRIEDLEIN: Josep Pla reconfigura el tròpic: viatges i textos del Brasil (1958-1961)	59
II. LITERATURA D'EXILI	87
MONTserrat CORRETGER: Escriure l'exili: Mèxic, Santo Domingo i Xile en la narrativa de Vicenç Riera Llorca, Domènec Guansé i Odó Hurtado	89
IMMA MARTÍ ESTEVE: Els contes de Ramon Vinyes: transferències i actualitzacions des de l'exili colombià	113
LLUÍS QUINTANA: El malentès en l'obra mexicana de Calders	133
MARTÍ SOLER: Agustí Bartra: del mite de Quetzalcóatl a la Revolució mexicana	147
III. PREMSA I MÓN EDITORIAL	169
LLUÍS COSTA: La comunitat imaginada per la premsa catalana a Cuba	171
JOSEP M. FIGUERES: Josep Carner al <i>Diario de Costa Rica</i> (1924-1926)	193
MANUEL LLANAS I RAMON PINYOL: Un editor català a Llatinoamèrica a partir de 1936: Antoni López Llausàs ...	213

IV. TRADUCCIÓ	227
MONTSERRAT BACARDÍ: Traducció i expatriació: Les revistes <i>Catalunya</i> i <i>Ressorgiment</i> de Buenos Aires	229
TERESA JULIO: Irene Polo, una traductora transatlàntica a l'exili	243
EUSEBI COROMINA POU: Josep Carner: les vicissituds de <i>Misterio de Quanaxhuata</i>	251
RAMON FARRÉS: «Quinze poetas catalães»: l'antologia de João Cabral de Melo Neto que va donar a conèixer la literatura catalana al Brasil	269
V. <i>TRANSFER DE TEORIES</i>	281
MARCO THOMAS BOSSHARD: Amantes bilingües y rojos de ultramar entre heterogeneidad, transculturación e hibridez: El reto de la teoría cultural latinoamericana para la literatura catalana (escrita en lenguas diversas).....	283
MONTSERRAT GALÍ BOADELLA: Rafael de Rafael i Vila: editor, periodista, crític d'art i difusor del romanticisme natzarè a Mèxic	299
CORINNA ALBERT: La contística de Ferran de Pol i la teoria de la transculturació narrativa	313
Autores i autors d'aquest volum	331
Trajectòries americanes	339
Índex onomàstic	345

PRÒLEG

Malgrat la descompensada relació dimensional entre Llatinoamèrica, regió intercontinental, i Catalunya, els catalans han estat un factor d'importància respectable per a la vida cultural llatinoamericana. Per altra banda, nombrosos llatinoamericans han fet de Barcelona una plataforma per a les seves activitats literàries, a més de formar, sobretot des de l'últim tombant de segle, algunes de les comunitats d'immigrants de més pes a Catalunya. L'impacte cultural mutu ha estat possible a base de moviments de persones, siguin temporals o definitius, que han acabat formant comunitats de catalans i llatinoamericans a banda i banda de l'Atlàntic i els seus apèndixs mediterrani i caribeny. L'observació no deixa de ser certa a l'era digital: en primer terme, els contactes rauen en desplaçaments reals de persones, alguns d'ells temporals i amb retorn previst (els viatges), d'altres amb retorn temporalment impossible (els exilis) o, finalment, les estades sense retorn definitiu (les migracions). Cal pensar encara en desplaçaments d'anada i tornada, p. ex., dels 'indianos', catalans retornats al país després d'estades llargues a Llatinoamèrica i, assenyaladament, de l'illa de Cuba. En últim terme, caldrà pensar en autors i les seves obres sense 'residència fixa' (Ottmar Ette). Molts textos sorgits arran d'aquests moviments fan el seu tema del propi desplaçament, de les experiències que en deriven o del contacte en general; siguin relats de viatge, diaris personals i altres escrits factuais, siguin textos ficticials narratius, dramàtics o lírics.

Tot i això, no deixa de ser cert que el desplaçament de l'autor, per una banda, i el text que implica un contacte cultural, per l'altra, són fenòmens en principi diferenciables. Això fa que el 'contacte' dels dos mons es manifesti a nivell social, literari i teòric. Hi contenen, per exemple, la manera com el contacte amb la cultura americana emmotlla l'imaginari cultural català al llarg dels segles, o la circulació de teories, models estètics i textos en general. Malgrat aquests fenòmens d'intercanvi més abstracte, el cor de tot el ventall de contactes i el seu cas més paradigmàtic sempre serà format, evidentment, pels casos on hi ha desplaçament físic.

En perspectiva històrica, es constata que hi ha participació esporàdica catalana, tant al viatge de Cristòfol Colom com a les empreses de la conquesta i missió, d'on deriven narracions de conquistadors, eclesiàstics i exploradors. Un text molt primerenc ja evidencia aquesta petjada catalana: *Las Capitulaciones de Santa Fe* (1492) de Joan de Coloma, dins de la nòmina de textos factuais en llengua castellana de súbdits catalans, mallorquins i valencians de la Corona aragonesa. Posteriorment, hi contenen de manera especial l'expansió militar i espiritual a Califòrnia, duta a terme per militars i eclesiàstics catalans i balears, i la presència de missioners i virreis catalans al Virregnat del Perú. Després, es podria considerar la implicació catalana en el procés emancipador i en la defensa de les societats indígenes que es fa evident en els textos de caire antropològic i geogràfic des del segle XIX.

De tota manera, una clara intensificació dels intercanvis catalano-americans es constata a partir del segle XIX arran de l'assentament progressiu de l'emigració catalana de resultes del reglament del lliure comerç amb Amèrica promulgat per Carles III el 1778. Durant el segle XIX la literatura catalana d'Amèrica comença a articular un discurs autònom que, tot i seguir els models vigents a la pàtria d'origen en el moment de l'emigració, també queda vinculat al sistema cultural de la nova pàtria. Aquest segle també veurà, per altra banda i ja en el seu tombant, estades a Barcelona de personalitats llatinoamericanes de primeríssim ordre com Justo Sierra i Rubén Darío, que prendran nota de la realitat cultural catalana en els seus relats de viatge. Alhora, el catalanisme polític vuitcentista té presència a la Cuba encara colonial, i arquitectes, músics i autors catalans treballen als països independents de Llatinoamèrica. No només augmenta el seu nombre, sinó que la Renaixença fa que augmenti, també, la importància de la llengua catalana en les seves manifestacions, com és el cas, per exemple, en la premsa emergent del segle XIX. De fet, es pot datar el naixement de la literatura catalana d'Amèrica amb la creació el 1876 de la primera revista catalana editada a Buenos Aires, *L'Aureneta*. Ja al tombant del segle i durant les primeres dècades del segle XX, s'han de considerar l'interès i les relacions intel·lectuals d'escriptors, artistes, filòsofs i polítics llatinoamericans amb Catalunya, com és el cas dels escriptors i artistes del modernisme americà i també dels d'avantguarda, sense deixar a banda el pes que alguns catalans van tenir a la vida intel·lectual americana: Santiago Rusiñol, Pompeu Gener i Eugeni d'Ors.

Una segona onada, d'importància encara més gran, es dona a partir de l'època posterior a l'any 1939, a causa de l'exili republicà a Llatinoamèrica. El nombre de persones que s'exiliaren a Llatinoamèrica podria

haver superat les cent mil. La majoria d'exiliats foren acollits a Mèxic (on els catalans constituïen més d'un terç dels 21.750 exiliats), seguit de Xile i la República Dominicana, i en grau menor a d'altres països llatinoamericans. En aquesta segona època la literatura catalana a Amèrica inicia el seu moment de màxima esplendor, gràcies a la combinació de l'esforç de les plataformes creades pels emigrants a les acaballes del segle XIX i els escriptors catalans de la diàspora. Es potencia la xarxa de centres catalans, s'incrementa llur activitat, es creen noves revistes, es renoven els models literaris, es crea una potent xarxa editorial. D'acord amb la periodització establerta per Joaquim Molas, en el primer període que s'estén fins al 1945 la literatura catalana, prohibida a Catalunya i molt limitada a França, només va aconseguir desenvolupar-se a fora plenament a Amèrica. Després de la Segona Guerra Mundial la literatura catalanoamericana es convertirà en complement important de la realitzada a Europa i s'anirà extingint progressivament pel retorn o la mort de la majoria d'exiliats.

La literatura catalanoamericana ha anat canviant el seu focus geogràfic des del segle XIX. Durant l'època anterior a l'exili republicà, havien estat Cuba i Argentina els centres més importants de la cultura catalana. Buenos Aires havia esdevingut la capital americana de la literatura catalana, que, a banda d'acollir la colònia catalana més potent en sentit demogràfic i econòmic, comptava amb una sòlida xarxa cultural. A partir de 1939 Mèxic esdevindrà el focus geogràfic i editorial de la literatura de la diàspora catalana, com es palesa a través del reguitzell d'autors més coneguts, com Josep Carner, Pere Calders, Lluís Ferran de Pol, Agustí Bartra i Vicenç Riera i Llorca, que seran acollits al país. Tot i això, la producció literària i periodística catalana també fructifica a d'altres països com són l'Argentina i Xile, Cuba, Colòmbia o Costa Rica. Amb tot, la presència catalana tendeix a concentrar-se en nuclis urbans. Es tracta de comunitats catalanes ubicades a les capitals o metròpolis més grans, des de les quals les empreses catalanes podien prosperar, com és el cas de Cuba amb les colònies de l'Havana i Santiago, o de São Paulo al Brasil.

La investigació sobre tota aquesta presència catalana a Llatinoamèrica va agafar una especial embranzida amb les activitats al voltant del cinquè centenari del viatge colombí, que va generar, també, una significativa implicació institucional de la Generalitat catalana. Fins llavors, l'enfocament de la investigació s'havia dirigit sobretot al fenomen de la literatura d'exili, i sobretot amb vista a la seva crucial importància per a la continuació de la cultura catalana de postguerra; n'és el senyal més visible *La literatura catalana a l'exili* (1976), d'Albert Manent. Ara,

a partir del tombant de segle, s'abordava el contacte catalanoamericà de manera més global, sistemàtica i des dels seus inicis —senyal d'aquest esforç, la publicació dels cinc volums del *Diccionari dels catalans d'Amèrica* (1992-93), o el volum representatiu *Les Amèriques i Catalunya. Cinc segles de presència catalana* (1992). En aquell mateix context havia arrencat la sèrie de Jornades d'Estudis Catalano-Americans, organitzades entre 1984 i 1993, i que han vist els seus resultats publicats en cinc volums temàtics, amb les contribucions de l'àmbit cultural concentrades a l'últim volum (1997), a cura de Joaquim Molas. La sèrie de congressos va tenir continuació amb el I Congrés Catalunya-Amèrica (2004), ara organitzat per la Casa Catalunya-Amèrica de Barcelona, la qual, essent el centre americanista d'aquestes característiques més antic de la península, ha agafat nova embranzida en els últims anys i agrupa, cada vegada més, les activitats americanistes a Catalunya. Un altre senyal d'institucionalització, més enllà dels Casals catalans americans de llarga història, ha estat l'establiment de lectorats de català, escampats per la geografia llatinoamericana, i la creació de centres de recerca a Jalisco (Mèxic) i Cuba —recentment, aquestes activitats han culminat en la creació de l'Associació de Catalanistes de l'Amèrica Llatina (ACAL).

El present volum enfoca, per una banda, els segles XIX i XX i, per altra banda, els textos factuais i ficticials, però en tot cas literaris en un sentit ample, que han derivat dels moviments i contactes entre catalans i l'Amèrica llatina. Els agents principals en són els catalans viatgers, exiliats i emigrats cap a Llatinoamèrica, amb algun cas situat més enllà d'aquest grup. Aquest enfocament reflecteix els eixos en què s'ha centrat la investigació sobre el contacte transatlàntic entre Catalunya i Llatinoamèrica en l'actualitat: la direcció principal que s'investiga són els moviments des de Catalunya cap a Llatinoamèrica, tot i que la direcció contrària també ha començat a interessar la investigació. En aquests moments, l'objectiu de la recerca ha de continuar essent, en primer lloc, un treball de base: per a molts autors, i a vegades de primer ordre, encara cal establir trajectòries i corpus textuais —el nostre volum demostra aquesta necessitat, ja que hi havia llacunes en casos tan importants com Josep Carner o Josep Pla. Per altra banda, continuarà l'anàlisi textual, sigui en els seus aspectes estètics generals o en els més específicament vinculats amb desplaçaments i contactes. En un tercer pas, la investigació catalanoamericana s'hauria d'obrir més a la incorporació de les teories culturals, postcoloniales en general, però sobretot llatinoamericanes, que reflexionen, en gran part, sobre el fet intercultural. Fins ara, aquest importantíssim flux de teories no s'ha

integrat del tot a la recerca catalanoamericana, i el nostre volum no pot fer més que donar-ne unes petites mostres. Vet-ho aquí: el concepte de ‘civilització i barbàrie’ de D. F. Sarmiento detectable en Santiago Rusiñol; el lusotropicalisme de Gilberto Freyre en Josep Pla; la transculturació narrativa d’Ángel Rama aplicada a Lluís Ferran de Pol i Ramon Vinyes; la teoria del viatger d’Edward Said aplicada a Aurora Bertrana, o l’heterogeneïtat d’Antonio Cornejo Polar a Jordi Soler. Malgrat aquestes pinzellades, en aquest sentit encara hi ha molt de camí per recórrer.

Els tres àmbits de la recerca que acabem d’esmentar no determinen el principi estructurador del nostre volum. En canvi, més que una tipologia excloent, les seves seccions reflecteixen cinc nuclis d’investigació: la literatura de viatges, la literatura d’exili, la premsa i el món editorial, la història de la traducció i, per últim, els fenòmens relacionats amb la teoria.

Entre les àrees mencionades, la literatura de viatges europea, tant en la seva producció actual com en l’edició i en l’estudi de textos més antics, ha vist en els últims decennis potser el creixement més vertiginós. La literatura de viatges catalana —estudiada per autors com Joan de Déu Domènech i Pilar Godayol—, l’entendem per definitivament inaugurada amb les figures cabdals de Domènec Badia ‘Alí Bey’, i Jacint Verdager al segle XIX. Com és sabut, dels seus viatges transatlàntics a Cuba, Verdager no en deixà cap relat de viatges comparable al del seu viatge a Terra Santa, però sí, el text ‘americanista’ probablement més important de la literatura catalana: el seu poema èpic *L’Atlàntida*, que narra de manera ficcional una prehistòria mítica del viatge colombí. Tanmateix, de relats de viatge americans pròpiament dits tenim el primer exemple cabdal amb Santiago Rusiñol i el seu viatge de mig any de durada al riu de la Plata (1910), inicialment publicat a *l’Esquella de la Torratxa* en forma de cinquanta cròniques, intitolades «Del Born al Plata». Aquesta sèrie, com tota la literatura de viatges, és fruit de l’encontre amb l’altre i reparteix la seva atenció entre l’altre i el jo: en els textos d’encuny romàntic, donant-hi més espai al jo del viatger, i en els exemples de la tradició marcada per la Il·lustració, en canvi, suprimint els vestigis de l’observador en el seu relat. La representació de l’Argentina com a país gris i hostil a l’artista —fins que aquest hi fa la troballa d’un poètic jardí al bell mig de l’arxipèlag d’illes del riu Paranà— ens diu certament més de Rusiñol i de les seves actituds antimodernistes que del país que forma l’objectiu del viatge. **Margarida Casacuberta** observa com, des d’un inici del viatge amb posició d’observador distanciat, es convertirà en un viatge iniciàtic que el portarà

a explorar l'«Amèrica furienta» que engoleix l'individu i el deshumanitza no només per la força d'una natura abassegadora que la mirada europea ha convertit en símbol de la barbàrie, sinó per la barbàrie d'una civilització que es desplega sense els dics de contenció de la cultura. La perspectiva agredolça, tenyida de malenconia, del viatger fa, alhora, que la seva recepció del discurs de 'civilització i barbàrie' prengui tota una nova valoració, quan el Buenos Aires de Rusiñol ja s'ha convertit en el símbol del cosmopolitisme i de la modernitat, i en terra de promissió d'una immigració massiva.

Les actituds del viatger pel que fa al que veu són susceptibles de rebre canvis al llarg de l'obra d'un autor o al llarg de la seva història d'edició. Ho demostra l'exemple d'Aurora Bertrana. Al seu viatge cap a Oceania, l'escriptora gironina fa escala a la Guadalupe, la Martinica, i les ciutats de Colón i Panamà. El temps i les (re)escriptures, entre les publicacions que surten primer a la premsa de Palma i de Barcelona (1933) i, més tard, a les seves memòries (1973), permeten a **Pilar Godayol** de destil·lar-ne una evolució de la viatgera com a 'king and potentate' a la viatgera-'traveller', si ens apropiem els termes encunyats per Edward W. Said; una evolució que modifica el jo, bo i atansant-lo a l'altre. Tal com l'obra d'Aurora Bertrana, també l'accidentada història d'edició dels relats de viatge de Josep Pla al Brasil, a partir de 1958, permetria de veure'ls a la llum dels canvis de percepció d'un jo en perspectiva diacrònica. En canvi, **Roger Friedlein** opta per situar el discurs planià sobre el tròpic en relació amb els models que visiblement hi són al·ludits: al costat del discurs optimista inaugurat per Stefan Zweig, hi trobem el 'lusotropicalisme' del sociòleg brasiler Gilberto Freyre, tots dos adoptats, però substancialment modificats per Josep Pla. Tots tres relats de viatge, de Rusiñol, Bertrana i Pla, permetrien l'abordatge metodològic de cada un dels tres articles, enfocant o bé la ideologia de l'autor i la seva diacronia, o bé els seus models discursius. El que els uneix com a relats de viatge i els diferencia de la literatura de ficció, en tot cas, és la presència d'un jo factual.

Els exemples de literatura catalana de ficció de l'exili i sobre l'exili republicà a Llatinoamèrica, publicats entre els anys quaranta i noranta del segle xx, d'autors com Vicenç Riera Llorca, Odó Hurtado, Domènec Guansé, Agustí Bartra, Ramon Vinyes o Pere Calders palesen la rellevància de l'exili literari català en l'estudi del contacte cultural transatlàntic. Tots reflecteixen l'experiència de l'exiliat i, alhora, l'heterogeneïtat de les societats llatinoamericanes. A diferència de la literatura de viatges, però, els textos narratius de ficció són capaços de crear espais del tot ficticis —alguns d'ells del tot indígenes, i d'altres, més

heterogenis, escenaris de l'encontre. Sobretot aquests últims textos no deixen de plantejar, si els entenem com un missatge del seu autor adreçat al públic català, la qüestió de fins a quin punt poden ser entesos, més enllà de les lectures ficcionals, com a testimonis del món de l'exili —caldrà respondre-hi segons cada cas i, de fet, diferents lectors i crítics hi han donat diferents respostes. Aquesta narrativa ho permet, no perquè estigui basada en fets reals, sinó que es nodreix d'informacions històriques, polítiques, socials i antropològiques, i també parteix d'anècdotes de les vides dels refugiats. Segons la distància cultural del lector, s'imposa una o altra possibilitat de lectura: el lector peninsular, desconexedor de les realitats americanes, tindrà una tendència a interpretar el desconegut com a reflex d'una realitat cultural diferent. En aquesta mateixa línia, el crític peninsular ha tendit a veure la literatura d'exili com un capítol de la literatura pròpia, i molt menys en la seva interconnexió i les imbricacions que va tenir, alhora, amb el país d'acollida i el seu sistema literari: la porositat de l'escriptor exiliat a l'univers llatinoamericà ofereix també aquestes perspectives. S'hi podrà reconèixer el grau d'integració (o de marginalitat) i de coneixement de la cultura del país d'acollida, que en alguns casos va anar acompanyat de la incorporació de l'obra dins del cànon literari autòcton, com fou el cas d'Agustí Bartra i Ramon Vinyes.

L'exemple més clar de l'opció indígena, esmentada més amunt, és presentat a l'article de **Martí Soler**, que analitza l'apropament a la cultura mexicana d'Agustí Bartra a través del procés de creació del mite bartrià en l'obra poètica *Quetzalcóatl* (1960) a partir de les influències del *Popol Vuh* i *Anales de Cuauhtitlán: La leyenda de los cuatro soles*, i de les reminiscències de la poesia nahua en la novel·la *La lluna mor amb aigua* (1968). L'opció de presentar mons ètnicament més heterogenis, en canvi, és triada pels autors tractats en els articles de **Montserrat Corretger** i Imma Martí Esteve. Més enllà d'això, Corretger estudia les obres narratives de Vicenç Riera Llorca, Odó Hurtado i Domènec Guansé arrelades en l'exili americà, entre 1939 i les darreries dels anys seixanta, i en destaca el valor testimonial. Elles arrenquen «molt sovint de l'exili però acaben confegint una anàlisi sobre la situació de l'individu en la societat convulsa de postguerra» —marquen el contrapunt entre l'objectiu comú de mantenir el sentit de pertinença nacional i els ideals polítics progressistes per una banda i, per l'altra, l'experiència fruit del contacte. **Imma Martí Esteve**, en canvi, analitza uns textos en què es palesa de manera especialment clara la imbricació de la contística d'exili, de Ramon Vinyes en aquest cas, amb la tradició literària colombiana. La incorporació i resemantització d'elements propis de

la novel·la indigenista i del corrent del tel·lurisme situa la contística vinyesiana dintre del procés de renovació de la narrativa colombiana iniciat pel «Grupo de Barranquilla» els anys quaranta.

De retop, el contacte cultural amb el país d'acollida podia donar peu a certes dificultats de recepció a Catalunya. Posant de manifest la desconexió cultural durant l'època franquista i bona part de la transició, **Lluís Quintana** analitza els motius pels quals la publicació de *L'ombra de l'atzavara* (1964) i *Aquí descansa Nevares* (1967) desconcertà una part de la crítica catalana, que no hi sabé veure com el món indígena serveix per escenificar la tensió entre mons de ficció i de realitat, una lectura realista que retardà la incorporació de Pere Calders al cànon literari català.

La tercera secció del present volum enfoca el contacte transatlàntic en els mons publicístic i editorial a Llatinoamèrica, on ha deixat una empremta considerable, a través de la intensa labor periodística, de la participació en empreses editores llatinoamericanes i de la fundació d'editorials per part de catalans, així com també a través del reguitzell de diaris i revistes catalans editats a diferents països llatinoamericans des del segle XIX. *Lo Català* (1861) de l'Havana fou la primera de l'estol de publicacions periòdiques catalanes a Llatinoamèrica adreçades al col·lectiu emigrant català amb informació diversa sobre Catalunya, on també quedava plasmada la participació dels emigrants en la vida política i econòmica del país d'acollida. Succeïda el 1869 per *El Catalán* a l'Havana i *La Gresca*, l'únic periòdic editat a Santiago de Cuba, no serà fins a la dècada dels anys vuitanta del segle XIX que s'inaugurarà una etapa prolífica de la premsa catalana a Cuba, que culminarà amb *La Honorata* (1892). Quan a finals del segle XIX l'Amèrica del Sud esdevingui el principal pol d'atracció de l'emigració catalana, també s'hi aglutinaran diverses publicacions periòdiques en català que continuaran la tradició iniciada per *L'Aureneta* de Buenos Aires: ho confirma l'edició dels diaris *Ressorgiment* (a partir de 1916) i *Catalunya* (a partir de 1930) a Buenos Aires, o *Germanor* (a partir de 1912) a Santiago de Xile. A partir de 1939 les revistes publicades pels exiliats a Mèxic formaran un sistema de producció cultural dinàmic. A banda de les iniciatives de caire institucional com *La Revista dels Catalans d'Amèrica* (1939), l'elit intel·lectual exiliada, tot i la precarietat de mitjans i la pràctica inexistència d'un públic lector, hi crearà la xarxa publicística més important de l'exili català, concretada en iniciatives com *La Nostra Revista* d'Avellí Artís Balaguer, *Quaderns d'Exili* de Lluís Ferran de Pol i Joan Sales o *Lletres* d'Agustí Bartra.

L'àmbit de la premsa i el món editorial demostra de manera espe-

cialment clara com les activitats dels exiliats o emigrants poden estar concebudes com a contribució a la cultura del país d'origen —pensem en l'emblemàtica revista *Pont blau*—, a les comunitats catalanoamericanes —les revistes de Buenos Aires o de Cuba i, més tard, la premsa dels exiliats, sobretot a Mèxic— o exclusivament a la societat d'acollida, com les contribucions d'un autor català com Josep Carner a la premsa autòctona de Costa Rica, o l'empresa editorial generalista d'Antoni López Llausàs que, s'integra en el mercat llatinoamericà. Més enllà del seu públic primari respectiu, molts textos permeten d'establir lligams en les dues direccions. Ja a l'inici de la premsa catalana a Llatinoamèrica, **Lluís Costa** ens explica com l'illa de Cuba havia esdevingut un escenari molt propici per pensar i estructurar diversos plantejaments del catalanisme. Aquest article planteja de quina manera la premsa editada pels emigrants catalans a Cuba transmetia i interpretava la identitat catalana i com, alhora, es relacionava amb el procés nacional cubà de finals del segle XIX, a més de la seva evolució en les primeres dècades del segle XX. Per la seva banda, **Josep Maria Figueres** parteix de la labor periodística de Josep Carner a San José de Costa Rica des del *Diario de Costa Rica* de 1924 a 1926, activitat que complementà amb la seva tasca de cònsol espanyol. Són 178 articles carnerians en castellà que completen els escrits en llengua catalana per a la premsa barcelonina, on s'havia dibuixat un discurs carnerià marcadament anti-tropicalista.

L'article de **Manuel Llanas i Ramon Pinyol** aborda la trajectòria personal i professional a Llatinoamèrica d'Antoni López Llausàs, que entre 1920 i 1936, a Barcelona, s'havia convertit en l'editor en català de més projecció i de catàleg més abundant i en un actiu empresari d'arts gràfiques. Els autors reconstrueixen i analitzen l'activitat de López Llausàs a partir de 1936: a París, a l'Havana, a Bogotà i, finalment, a Buenos Aires, on es fa càrrec de l'editorial Sudamericana, que publica 1.500 títols en els 30 anys de la seva direcció. Simultàniament, el 1947 fundava, a Mèxic, l'editorial Hermes i, a Barcelona, Edhasa.

Associat al món editorial que li serví de plataforma, el fenomen de la traducció forma, tanmateix, un món a banda força polifacètic. S'obre tot un ventall de finalitats i contextos de les traduccions que en determina la direcció lingüística. Per una banda, per a una bona part d'intel·lectuals catalans, sobretot exiliats, la traducció al castellà esdevé una font d'ingressos d'accés relativament fàcil. Per als escriptors en llengua catalana, tenint en compte les limitacions que implicava el mercat llatinoamericà per a l'obra pròpia escrita en català, la traducció professional els donà entrada a una doble vida lingüística.

Al costat de la finalitat professional de la tasca traductora, també hi ha la finalitat cultural (o patriòtica) en referència a la traducció al català de textos procedents d'altres literatures per al desenvolupament de les lletres catalanes —i, ocasionalment també del català. Així s'evidencia en les traduccions de poemes catalans traduïts a altres llengües, tal com fou el cas de João Cabral de Melo Neto amb l'obra *Quinze poetas catalães*. En el sentit invers, el de la traducció literària del castellà al català, la tendència era prioritzar les traduccions de poesia per tal com es considerava un gènere més universal, facilitador del transvasament de valors literaris, en detriment del gènere dramàtic o narratiu pel seu potencial ideològic i assimilador. Amb tot, les circumstàncies de l'exili no van ser gaire favorables al cultiu de la traducció literària. Més que la traducció d'obres de literatures estrangeres, es considerava prioritari la publicació de llibres en llengua catalana per tal de poder salvaguardar una cultura que s'havia hagut de trasplantar. La traducció no es considerava una tipologia textual diferenciada, sinó un producte subsidiari lligat a la tasca 'intranscendent' del traductor, fet que n'explica la invisibilitat. Poques han estat les obres de traducció que, amb el pas del temps, han estat valorades, com per exemple *Una antologia de la lírica nord-americana*, d'Agustí Bartra —primer traduïda al català i després al castellà. Quan els propis textos d'exiliats són objecte de traducció i difusió en més d'una llengua, donen lloc a versions diferenciades per a cada llengua i cada públic.

En l'àmbit de les trajectòries personals, **Teresa Julio** exposa l'estat de la qüestió sobre les traduccions que la periodista barcelonina Irene Polo realitzà per a editorials argentines quan es trobava de viatge a Sud-Amèrica en la companyia de Margarita Xirgu —un viatge, però, que esdevingué un exili forçós. Julio també inclou dues obres que fins ara no apareixien a la biografia d'Irene Polo i que, en conseqüència, vénen a ampliar la seva vessant de traductora.

La sensibilitat envers la traducció de les més importants revistes d'exili a Buenos Aires —*Ressorgiment* i *Catalunya*— és el tema de l'article de **Montserrat Bacardí**: L'article constata una sensibilitat diferenciada del públic catalanoamericà envers les traduccions de lírica i de teatre des de l'espanyol —mentre que per a la lírica es tendeix a valorar positivament l'aportació de la traducció per a les lletres catalanes, per al teatre, més proper a la parla, són exigides obres originals en català, fet que reflecteix l'escala de valors literaris dels cercles exiliats. Per la seva banda, **Eusebi Coromina Pou** estudia la gènesi, les traduccions i les vicissituds de l'única obra de ficció escrita originàriament en espanyol per Josep Carner, *Misterio de Quanaxhuata*, concebut com

a peça de teatre en homenatge a Mèxic i traduït de l'espanyol al francès i al català pel mateix autor i el seu *entourage*. L'estudi aclareix quin fou l'original a partir del qual Carner va autotraduir-se i quin serví de base per a la versió francesa.

L'inici del transvasament de la literatura catalana al Brasil és tractat per **Ramon Farrés** en la presentació d'un cas especial, l'antologia bilingüe (portuguès-català) *Quinze poetas catalães*: un recull del poeta brasiler João Cabral de Melo Neto, publicat a la *Revista Brasileira de Poesia* l'any 1949 que, amb una intenció clarament reivindicativa d'una literatura i una cultura perseguides per la dictadura franquista, va inaugurar la recepció de la literatura catalana al Brasil. L'article ressegueix el procés d'elaboració i publicació de l'antologia, n'analitza el contingut i valora la seva repercussió en la progressiva incorporació de la literatura catalana al sistema cultural brasiler.

El nostre volum es tanca amb una secció dedicada als plantejaments que tenen un enfocament especialment lligat amb les teories: en aquest àmbit, el contacte cultural es produeix a dos nivells: el dels autors i el de la crítica o investigació literària. Per una banda, autors catalans o d'origen català es fan transmissors a Amèrica de plantejaments teòrics, com en un exemple del nostre llibre, el natzarenisme pictòric. El transvasament de teories, però, difícilment serà concebible sense implicar una presa de posició en la societat d'acollida: la transferència de teories comportarà gairebé sempre adaptació i transformació. Ho veiem quan Ramon Vinyes avança la seva teoria sobre la novel·la americana des de les pàgines de la seva revista *Voces* a la llum de les teories avantguardistes que hi importa. També el tracte editorial amb textos teòrics que té un editor com Antoni López Llausàs al catàleg d'edicions de la seva casa, entra en aquest nivell. En el cas del pensament catalanista a la premsa cubana es fa notar, a més a més, un efecte de retop: els textos periodístics reflecteixen no solament la ideologia favorable o contrària als processos d'independència, sinó que també la realitat cubana hi fa de mirall de les reivindicacions del regionalisme espanyol i del nacionalisme català a la península. En aquest sentit, es produeix una teorització que arrenca de la interpretació de la realitat americana i una retransferència al cas català. Un autor com Vicenç Riera Llorca, per altra banda, teoritza sobre els conceptes d'exili i d'exiliat, sobre les actituds dels refugiats i sobre l'evolució de la posició política i de partit, de manera que la teoria hi pren un caire autoreflexiu. Finalment, i fora de l'abast del nostre volum, un antropòleg com Roger Bartra, instigador de discursos teòrics propis, mereixeria un homenatge especial.

En el nostre volum, **Montserrat Galí** presenta Rafael de Rafael, un barceloní de naixement, crític d'art, escriptor, tipògraf, llibreter, editor, i narrador, que difon i adapta a Mèxic el romanticisme natzarè que tant d'èxit tingué a Catalunya. L'autora mostra en quina mesura la situació contemporània de l'art mexicà i la seva teoria estan relacionades amb l'art internacional. Les contribucions de Marco Th. Bosshard i Corinna Albert, en canvi, plantegen situacions de contacte entre literatura i teoria de després del modernisme, quan el flux teòric transatlàntic ja havia esdevingut bidireccional. Per una banda, **Marco Th. Bosshard** proposa l'experiment d'aplicar un concepte sorgit de la teoria cultural llatinoamericana —l'heterogeneïtat com la va entendre Antonio Cornejo Polar per descriure les disparitats del sistema literari, sobretot llatinoamericà— per a l'estudi de la literatura catalana, en aquest cas d'expressió castellana. Tant per descriure la situació de Jordi Soler, a Mèxic, com de Juan Marsé, a Espanya, el concepte encunyat originàriament en relació amb la cultura andina i després llatinoamericana en general, revela la seva utilitat. Un intent semblant el realitza **Corinna Albert**, que pren el concepte de transculturació narrativa d'Ángel Rama com a marc teòric per a analitzar el conte «Naufragis» del recull de *La ciutat i el tròpic* de Lluís Ferran de Pol, i hi detecta fenòmens de transculturació pel que fa a la llengua, l'estructuració literària i la cosmovisió. La ràpida expansió actual del cos de teories culturals, sovint arrelades a Llatinoamèrica, fa pensar que l'estudi de la literatura catalanoamericana, i de tots els fenòmens de contacte entre Catalunya i Llatinoamèrica, encara se n'hauran d'aprofitar per aprofundir el nostre coneixement i comprensió d'allò que, en un principi, era un encontre de dues bandes i que a hores d'ara, es fa cada vegada més complex i polifacètic.

El present volum és el fruit d'una trobada d'investigadors, realitzada el setembre de 2014 a la Ruhr-Universität de Bochum (Alemanya), per fer un estat de la qüestió sobre l'estudi de les relacions literàries i culturals entre Catalunya i Llatinoamèrica, i que va reunir especialistes de diverses disciplines. Aquestes jornades de treball es realitzaven dins el marc del 24è Col·loqui Germanocatalà, que se celebrava sota el títol *Cultures en contacte*. La Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG) va contribuir generosament a fer-ho possible. L'Institut Ramon Llull (Barcelona), la delegació de la Generalitat de Catalunya a Berlín, l'associació d'amics de la RUB (Gesellschaft der Freunde der Ruhr-Universität), d'altres institucions de la nostra universitat i, no per últim, una colla d'estudiants entusiastes ens han ajudat en la realització del congrés. La Ruhr-Universität de Bochum i la Deutscher Katalanisten-

verband —Associació Germanocatalana (DKV)— han fet possible la impressió d'aquest volum. La mise-en-page va ser preparada per Julian Brock. L'Abadia de Montserrat ha acceptat d'incloure el nostre llibre a la col·lecció Textos i Estudis de Cultura Catalana. A tots ells adreçem el nostre agraïment sincer.

ELS EDITORS
primavera de 2016 a Bochum

BIBLIOGRAFIA GENERAL

- (1985-1997): *Jornades d'Estudis Catalano-americans*, 5 vols. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- (1986): *Catalans a Amèrica. En el segon centenari de la mort de Gaspar de Portolà (1786) i el primer de la fundació del Centre Català de Buenos Aires (1886)*. Barcelona: Fundació Jaume I.
- (1992): *Les Amèriques i Catalunya. Cinc segles de presència catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- (1992-1993): *Diccionari dels catalans d'Amèrica: contribució a un inventari biogràfic, toponímic i temàtic*. Coordinat per Albert Manent, 4 vols., Barcelona: Comissió Amèrica-Catalunya.
- (1996): *Diccionario de los catalanes de México*. Coordinat per Josep Maria Murià, Barcelona/Guadalajara: Generalitat de Catalunya/El Colegio de Jalisco.
- (1999): *Los refugiados españoles y la cultura mexicana. Actas de las primeras jornadas celebradas en el Colegio de México en noviembre de 1996*. Mèxic: El Colegio de México.
- (2004): *Actes del I Congrés Catalunya-Amèrica. Fonts i documents de recerca. 25 i 26 de febrer de 2004*. Coordinades per Ariadna Lluís Vidal-Folch i Gabriela Dalla-Corte Caballero, Barcelona: Institut Català de Cooperació Iberoamericana.
- (2011): *L'exili republicà: política i cultura. Actes de les Jornades d'estudi celebrades al Centre cultural la Misericòrdia. Palma, 18-20 de novembre de 2009*. Palma de Mallorca/Barcelona: Consell Insular de Mallorca/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- AZNAR SOLER, Manuel i José Ramón López García (2011): *El exilio republicano de 1939 y la segunda generación*. Sevilla: Renacimiento.
- BACARDÍ, Montserrat (2009): «La traducció catalana a l'exili. Una primera aproximació». Dins: *Quaderns. Revista de Traducció*, 16, 9-21.

- BALCELLS, Josep M. (1988): *Revistes dels catalans a les Amèriques*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- CAMPILLO, Maria (ed.) (2011): *Llegir l'exili*. Barcelona: Avenç.
- CORRETGER, Montserrat (2011): *Domènec Guansé, crític i novel·lista: entre l'exili i el retorn*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COSTA, Lluís (2006): *El nacionalisme cubà i Catalunya. Comunicació política, social i cultural entre Cuba i Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2013): *Cuba i el catalanisme: entre l'autonomia i la independència*. Barcelona: Dalmau.
- DEL SARTO, Ana; Alicia Ríos i Abril Trigo (eds.) (2004): *The Latin American Cultural Studies Reader*. Durham/London: Duke University Press.
- ESTEVA-FABREGAT, Claudi (2009): *La influencia de México en el exilio español. Identidades en retrospectiva*. Veracruz: Instituto Veracruzano de Cultura/Gobierno del Estado.
- ETTE, Ottmar (2005): *ZwischenWeltenSchreiben. Literaturen ohne festen Wohnsitz*. Berlín: Kadosmos.
- ETTE, Ottmar; Werner Mackenbach, Gesine Müller i Alexandra Ortiz Wallner (eds.) (2011): *Trans(it)Areas. Convivencias en Centroamérica y el Caribe*. Berlín: Walter Frey.
- EXNER, Isabel i Gudrun Rath (eds.) (2015): *Lateinamerikanische Kulturtheorien*. Konstanz: University Press.
- FÉRRIZ ROURE, Teresa (1998): *La edición catalana en México*. Zapopan: El Colegio de Jalisco.
- (2009): *Escriptors i revistes catalanes a l'exili*. Barcelona: Editorial UOC.
- FIGUERES, Josep Maria i José María Murià (2010): *Cataluña en México*. Mèxic: Instituto Nacional de Antropología e Historia.
- GALÍ BOADELLA, Montserrat (1992): *Artistes catalans a Mèxic: segles XIX i XX*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- GARCÍA-BEDOYA M., Carlos (1998): «Transculturación, heterogeneidad, hibrididad: Algunas reflexiones». Dins: Escajadillo, Tomás G. (ed.): *Perfil y entraña de Antonio Cornejo Polar. Homenaje*. Lima: Amaru, 79-87.
- GONZÁLEZ ECHEVARRÍA, Roberto (1990): *Mito y archivo. Una teoría de la literatura latinoamericana*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- GUILLAMON, Julià (2005): *Narrativa catalana d'exili*. Barcelona: Galàxia Gutenberg/Cercle de lectors.
- (2008): *El dia revolt. Literatura catalana de l'exili*. Barcelona: Empúries.
- GUZMÁN MONCADA, Carlos (2008): *Una geografia imaginària: Mèxic i la narrativa catalana d'exili*. València: 3i4.

- LAFFITA, Bárbara B.; Carlos A. García i Alejandro Sánchez (eds.) (2013): *Cuba y Cataluña: encuentros de pueblos y culturas*. L'Havana: Editorial UH.
- LARRAZ, Fernando (2010): *Una historia transatlántica del libro. Relaciones editoriales entre España y América Latina (1936-1950)*. Gijón: Trea.
- MANENT, Albert (1976): *La literatura catalana a l'exili*. Barcelona: Curial.
- MANENT, Albert; Martí Soler Vinyes i José María Murià (2001): *Cultura y exilio catalán en México*. Zapopan: El Colegio de Jalisco.
- MOLAS, Joaquim (1994): «Otra literatura iberoamericana». Dins: *Actas del XXIX Congreso del Instituto Internacional de Literatura Iberoamericana*, vol. I. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias, 48-66.
- MORA, Carmen de i Alfonso García Morales (eds.) (2012-2014): *Viajeros, diplomáticos y exiliados. Escritores hispanoamericanos en España (1914-1939)*, 3 vols. Brusselles: Lang.
- MORAÑA, Mabel (2004): *Crítica impura: estudios de literatura y cultura latinoamericanos*. Madrid/Frankfurt: Iberoamericana/Vervuert.
- (ed.) (2002): *Nuevas perspectivas desde/sobre América Latina: el desafío de los estudios culturales*. Pittsburg: Instituto Internacional de Literatura Iberoamericana, Universidad de Pittsburg.
- MURIÀ, José M. (2012): *Breve historia de catalanes en México*. Mèxic: Instituto Nacional de Antropología e Historia.
- PLA BRUGAT, Dolores; María Magdalena Ordóñez i Teresa Férriz Roure (1997): *El exilio catalán en México. Notas para su estudio*. Zapopan: El Colegio de Jalisco/Generalitat de Catalunya.
- PUJOL, Enric (2003): *L'exili català de 1936-1939: un balanç*. Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials.
- PULIDO TIRADO, Genara (2010): «Aportacions teòriques dels estudis culturals llatinoamericans». Dins: *452°F. Revista electrònica de teoria de la literatura i literatura comparada*, 3, 53-69, <https://ddd.uab.cat/pub/452f/452f_a2010n3/452f_a2010n3p53.pdf>.
- RIERA LLORCA, Vicenç i Albert Manent (1978): «Literatura catalana en el exilio». Dins: Abellán, José Luis (ed.): *El exilio español de 1939*, vol. VI [*Cataluña, Euzkadi, Galicia*]. Madrid: Taurus, 157-215.
- SARROCA TALLAFERRO, Robert (2000): *Prensa catalana en México (1906-1982)*. Zapopan: El Colegio de Jalisco.
- TORRENT, Joan i Rafael Tasis (1966): *Història de la premsa catalana*, 2 vols. Barcelona: Bruguera.
- WELSCH, Wolfgang (1999): «Transculturality: The Puzzling Form of Cultures Today». Dins: Featherstone, Mike i Scott Lash (eds.), *Spaces of Culture. City, Nation, World*. London/New Delhi: Sage, 194-213.

DEL BORN AL PLATA DE SANTIAGO RUSIÑOL: L'ARGENTINA VISTA PER UN «ANTIMODERN»

Margarida Casacuberta
(Universitat de Girona)

EL DESARRELAMENT COM A FIGURA DE LA MODERNITAT

Un dels temes recurrents de la literatura de Santiago Rusiñol (Barcelona, 1861-Aranjuez, 1931) és el desarrelament, una de les principals «figures culturals de la modernitat».¹ El «Jueu Errant», els «caminants de la terra», els emigrants, els exiliats, els saltimbanquis, els bohemis, els vagabunds, els pelegrins, representació tots ells de la imatge de l'artista modern,² fan acte de presència des dels primers articles de Rusiñol a *La Vanguardia* sota la direcció del renovador Modesto Sánchez Ortiz a final dels anys vuitanta del segle XIX, a l'avantsala de la celebració de l'Exposició Universal de Barcelona de 1888, fins a les darreres col·laboracions de Xarau al «Glossari» de *L'Esquella de la Torratxa*, l'any 1925. És significatiu que l'autor de *L'auca del senyor Esteve* (1907/1917), representació literària de la figura del burgès, de la filosofia del seny i del respecte a la tradició i a l'immobilisme social, construeixi el gruix de la seva obra narrativa i dramàtica precisament sobre el pol oposat.

Com Picasso, com Mahler i tants altres artistes europeus del tombant del segle XIX al XX, en efecte, Santiago Rusiñol construeix la seva pròpia imatge d'artista modern, capdavanter del Modernisme i sacerdot de l'art, sobre una figura que ja el 1893, en el punt àlgid de la constitució del moviment modernista barceloní, es converteix en l'eix d'un dels primers poemes en prosa de la literatura catalana contemporània, «Els caminants de la terra». Dintre d'aquesta peculiar categoria de desarrelats, la figura de l'emigrant hi representa un paper rellevant:

Però no a tots els caminants els mou el mateix delit. Molts caminen buscant la fortuna que s'aparta; molts, fugint de la pàtria ingrata i bus-

1. Manllevo l'expressió de la traducció francesa de l'assaig de Schorske, Carl E. (2000): *De Vienne et d'ailleurs. Figures culturelles de la modernité*. Paris: Fayard.

2. Vegeu, en aquest mateix sentit, Starobinski, Jean (2004): *Portrait de l'artiste en saltimbanque*. Paris: Éditions Gallimard.

cant-ne una altra de més pietosa; molts, emigrant eternament i esperant la darrera emigració, i aquests són els que fan pena i els que veiem passar com aucells tristos per les llargues carreteres.

Res com aquella línia blanca dóna el vèrtig del desconsol. La via polsosa escorrent-se interminable per les planes com una veta estesa, pujant com una serp per les muntanyes, per tornar-se a estendre més lluny, fins a perdre's allà d'enllà de l'horitzó, no es pot mirar sense sentir un dubte en el cor, un sentiment de vaguetat, un buit d'absència de l'ànima que se'n va seguint anguniosa la via amb l'afany de descobrir la seva llargària, que arriba a semblar infinita.

Per ella passen els caminants de la terra: bohemis de la bohèmia dels pobres, clowns ambulants, carros transportant misèria, músics repetint un cant sense pàtria, gent sense ofici i abandonats de la sort. Per ella passa tot un món que no té llit per a la vida ni per a la mort un tros de terra segura; tot aquell sobrant de gent que la humanitat escup amb inconscient indiferència, els que la pàtria desterra i en fa eterns fugitius de casa llur, perdent de mica en mica els costums, potser els records i fins la llengua mare. Els emigrants passen també, emportant-se com a herència la pobra pols de llur poble, una tristesa incurable i un cor sec i masegat per la desgràcia. I per ella caminen, caminen sense mai parar per aquella ratlla blanca; i travessant ja planures seques i desertes d'un sol que fon les pedres, ja aguantant pluges o sentint caure la neu amb la seva gelada quietud, ells marxen sempre, marxen caient com un destorb a cada poble on arriben, bordats dels gossos, escarnits de les criatures i mirats amb el despreci que inspiren els forasters quan són pobres i es presenten com a intrusos.³

LA FIGURA LITERÀRIA DE L'AMERICANO: EL DESPATRIAT

Abans, però, de convertir la figura de l'emigrant en part d'una construcció literària bastida sobre els pressupòsits de l'estètica simbolista, Rusiñol ja havia recorregut a l'*americano* com a protagonista de diversos articles periodístics que comparteixen el ressò de l'impacte que va produir en l'artista barceloní el seu primer contacte amb Sitges l'any 1891. D'aquesta primera experiència amb la «vila blanca» on el «sacerdot de l'art» havia de construir el seu particular temple de l'art, el Cau Ferrat, sorgeixen «La nostalgia de dos patrias»⁴ i, poc després, «Cavila-

3. Rusiñol, Santiago (1893): «Els caminants de la terra». Dins: *L'Avenç*, 19, 15-X-1893.

4. Rusiñol, Santiago (1891): «La nostalgia de dos patrias». Dins: *La Vanguardia*, 24-XII-1891.

Aquest article és a la base de «L'Americano» (*Aucells de fang*, 1905) i del drama *El despatriat* (1912).

Fins a l'era digital, les relacions dels catalans amb Llatinoamèrica s'han teixit arran del desplaçament físic. Els viatges, els exilis i les migracions els han dut cap als grans centres de presència catalana, a Cuba, Mèxic i a l'Argentina, però també a ampliar la traça cap a altres països, a Colòmbia o Costa Rica, a Xile o al Brasil. Com a fruit del contacte d'aquests catalans i catalanes amb Llatinoamèrica tenim textos ficcionals i factuais, originals i traduccions, en format de llibre o a la premsa, i en català, castellà i portuguès. Més encara, al segle XXI s'ha accentuat la circulació de textos i teories sense la deslocalització de les persones. Entre els protagonistes de la circulació d'idees entre Catalunya i Llatinoamèrica hi compten noms reconeguts com Santiago Rusiñol, Josep Carner, Agustí Bartra o Josep Pla, però hi continua havent un reguitzell de trajectòries llatinoamericanes per explorar. Aquest llibre analitza la petjada textual dels catalans a Llatinoamèrica i l'impacte de Llatinoamèrica als textos dels catalans durant els segles XIX i XX des de l'òptica del segle XXI.

TEXTOS I ESTUDIS DE CULTURA CATALANA

ISBN 978-84-9683-925-8

5 3 7 1 7

9 788498 839258